01 2007

θεσμιζουσες πρακτικες, αρ. 2

θεσμικη κριτικη, συντακτικη εξουσια και η επιμονη της θεσμισης

Gerald Raunig

Translated by Viky Iakovou

«[...] η εξέγερση μας οδηγεί όχι πια στο να αφεθούμε να διευθετηθούμε, αλλά στο να διευθετήσουμε τον εαυτό μας, και δεν δημιουργεί αστραφτερές ελπίδες για «θεσμούς». Δεν είναι αγώνας εναντίον του κατεστημένου, επειδή, αν σημειώσει επιτυχία, το κατεστημένο καταρρέει από μόνο του· είναι μόνον μια διαδικασία εξόδου του εαυτού από το κατεστημένο. Μόλις αφήσω το κατεστημένο, είναι νεκρό και αρχίζει να σαπίζει».

–Max Stirner[1]

θεσμός και κριτική

Μια απόπειρα αποδόμησης, προβληματοποίησης και αναδιατύπωσης της θεσμικής κριτικής, σαν εκείνη που έγινε από πολλές διαφορετικές σκοπιές στο

δημοσιευμένο στις αρχές του 2006 τεύχος του tranversal με θέμα «Do you remember institutional critique?»,[2] δεν μπορεί να αποφύγει το να αμφισβητήσει τον τρόπο με τον όποιο κατανοήθηκαν τόσο ο θεσμός όσο και η κριτική κατά τις δύο πρώτες φάσεις της καλλιτεχνικής θεσμικής κριτικής, καθώς και τα ανάλογα σχήματα στην ιστορία των αριστερών κινημάτων. Εδώ, ένας προβληματικός πόλος της κριτικής στον θεσμό μπορεί να θεωρηθεί η θεμελιωδώς κριτική προσέγγιση που συνίσταται στην κατασκευή μιας απόλυτης εξωτερικότητας ως προς τον θεσμό, είτε ως μια στρεβλή εικόνα του πάθους της καλλιτεχνικής πρωτοπορίας (που εξακολουθούσε να είναι έκδηλη κατά τη διάρκεια του 1970) είτε ως φαντασίωση των ριζοσπαστικών αναρχικών κινημάτων: η προσέγγιση αυτή αγνοεί τις τεχνικές αυτοκυβέρνησης και τους τρόπους υποκειμενοποίησης· συμβάλλει έτσι, πέραν των καθαρών μορφών άκαμπτης θεσμικής καθυπόταξης, στην παραγωγή μορφών «μηχανικής υποδούλωσης»,[3] ενώ παράλληλα μας εμποδίζει να φανταστούμε χώρους ελεύθερους από εξουσία και θεσμούς.

Ο άλλος πόλος –τον οποίο συχνά συναντάμε στις καλλιτεχνικές πρακτικές της θεσμικής κριτικής από τη δεκαετία του 1990 κι έπειτα– είναι η εμμονική αυτοκριτική που υποστασιοποιεί την εμπλοκή του υποκειμένου στον θεσμό και απωθεί τον ορίζοντα της αλλαγής από το αντιληπτικό μας πεδίο. Εδώ περιλαμβάνεται επίσης η παρερμηνεία θεωρητικών προσεγγίσεων του Foucault (η ερμηνεία της θεωρίας του περί εξουσίας ως ενός αδιεξόδου όπου ένα

περιεκτικό σύστημα (dispositive) εξουσίας δεν επιτρέπει ούτε την απόδραση ούτε την αντίσταση) και του Bourdieu (η ερμητική ερμηνεία της θεωρίας του περί πεδίων), με τρόπους που ενισχύουν το υπαρκτό –αυτό που είναι κατεστημένο, διευθετημένο, διαγραμμισμένο, τετραγωνισμένο–, παρουσιάζοντάς το ως το φαινομενικά μοναδικό και δυνάμει αμετάβλητο.

Το να αποφύγει κανείς και τις δύο αυτές πολώσεις απαιτεί μια κίνηση εξόδου, αποσκίρτησης, διαφυγής, που όμως να συνδυάζεται με την ταυτόχρονη προσπάθεια ανεύρεσης ενός όπλου. Υπάρχει ένα συνεκτικό νήμα που πηγαίνει από την παρατήρηση του Max Stirner σχετικά με το τι σημαίνει να «αφήνουμε ό,τι είναι κατεστημένο» στην έννοια των «γραμμών διαφυγής» του Gilles Deleuze και στην πιο πρόσφατη εννοιολόγηση της «εξόδου» από τον Paolo Virno και τον Antonio Negri: η διαφοροποιημένη κατασκευή μιας μη διαλεκτικής διεξόδου από την απλή άρνηση ή κατάφαση του θεσμού. Το να αναζητά κανείς αυτά τα είδη εξόδου από τα αδιέξοδα της κριτικής στον θεσμό σημαίνει, επίσης, και δεν πρόκειται για το λιγότερο σημαντικό –γι' αυτό και αποτελεί τη βάση του παρόντος δοκιμίου–, μια κίνηση διαφυγής σε επίπεδο εννοιών, μια αποστασιοποίηση από τη φαύλη έννοια της θεσμικής κριτικής, τη διάλυση των εννοιακών συστατικών της και την ανασύνθεσή τους σε μια διαφορετική γενεαλογία εννοιών.

ενάντια στο κλείσιμο του θεσμού και στο κλείσιμο εντός του θεσμού

Με υπόβαθρο μια επικαιροποιημένη έννοια κριτικής[4] μπορούμε να εμβαθύνουμε στο ζήτημα του θεσμού. Εκείνο που διακυβεύεται σαφέστατα δεν είναι ο θεσμός ως αμετάλλαχτη δομή και κρατικός μηχανισμός, ως ένα απλό στοιχείο ενός κυριαρχικού κατασταλτικού συστήματος. Αν, αντ' αυτού, αντιληφθούμε τους θεσμούς ως διαδικασίες, τότε το πρόβλημα ξεπερνά το πεδίο της κριτικής στο κράτος και τον καπιταλισμό, διότι τα κοινωνικά κινήματα και οι επαναστατικές μηχανές δεν μπορούν να κάνουν χωρίς θεσμούς, ούτε είναι απρόσβλητα από την εμφάνιση της δομοποίησης, της απολίθωσης και της θεσμοποίησης.

Το 1844, ο Max Stirner, ατομικιστής αναρχικός αντίπαλος του νεαρού Karl Marx,[5] έγραψε το αξιοσημείωτα μεταεγελιανό και πρωτοστρουκτουραλιστικό έργο Ο μοναδικός και η ιδιοκτησία του. Στο βιβλίο αυτό συναντούμε μια σφαιρική έννοια επανάστασης που λαμβάνει ιδιαίτερα υπόψη της τη δομοποίηση και τον Τρόμο της Γαλλικής Επανάστασης. Ενάντιά τους, ο Stirner θέτει την έννοια της «εξέγερσης»: «Η επανάσταση διατάζει να κάνουμε διευθετήσεις, η εξέγερση [Empörung] απαιτεί να ανεβάσουμε ή να ανυψώσουμε τον εαυτό μας [empor-, aufrichten]».[6] Αυτό το είδος εξέγερσης, αυτή η εξέγερση, την οποία ο Stirner ήταν αναγκασμένος να υποστηρίξει με τέτοιους

γλωσσολογικούς όρους, προκειμένου να αποφύγει την ποινική δίωξη,[7] δεν θέλει να κάνει διευθετήσεις, δεν θέλει να δεχθεί τους θεσμούς, ούτε καν εκείνους της επανάστασης ως τέτοιας, αν οι ίδιοι κλείσουν και πάλι. Η εξέγερση «δεν δημιουργεί αστραφτερές ελπίδες» για τους θεσμούς· ένα νέο κράτος, ένας νέος λαός, ένα νέο κόμμα, μια νέα κοινωνία δεν συνιστούν επιλογές για τον Stirner. Ο τρόπος υποκειμενοποίησης που επιφέρει το κλείσιμο του θεσμού και εντός του θεσμού σημαίνει ταυτοχρόνως να τακτοποιείται κανείς μέσα στον θεσμό και να προσαρμόζεται όπως όλοι εκείνοι που έχουν τακτοποιηθεί.

Στα έργα του περί θεσμικής ανάλυσης, ο Félix Guattari απέδειξε την τάση προς τη «δομοποίηση», όπως αποκάλεσε τη διαδικασία κλεισίματος του θεσμού και εντός του θεσμού. Ανέπτυξε την ιδιότυπη προσέγγισή του από την εμπειρία του σε διάφορα πλαίσια: από την εμπειρία του αγώνα ενάντια στη σταλινική και την ευρωκομμουνιστική εκδοχή της κρατικής αριστεράς και ενάντια στα φαινόμενα απολίθωσης των Νέων Κοινωνικών Κινημάτων μετά το 1968, όμως επίσης, και ιδίως, από την εμπειρία του στο μικροπολιτικό πεδίο της (ψυχιατρικής) κλινικής. Σε όλα αυτά τα πλαίσια, ο Guattari ενδιαφέρθηκε για τις θεσμικές μεταφράσεις της επανάστασης στη μη σφαιρική μορφή της:

«Το επαναστατικό σχέδιο ως μηχανή για τη θεσμική ανατροπή θα έπρεπε να αποκαλύψει αυτά τα είδη δυνατοτήτων και να τα προασπίσει σε κάθε φάση του αγώνα ενάντια στην πρόωρη δομοποίηση».[8]

Όπως τονίζει ο Guattari, δεν αρκεί να σκεφτεί κανείς θεωρητικά μοντέλα αυτής της θεσμικής ανατροπής· πρόκειται απεναντίας για ένα θέμα πρακτικής δοκιμής και διερευνητικής επινόησης μηχανών που έχουν την τάση να εκφεύγουν της δομοποίησης: «Το πρόβλημα της επαναστατικής οργάνωσης είναι βασικά το πρόβλημα της εγκαθίδρυσης μιας θεσμικής μηχανής που τη διακρίνει μια ειδική αξιωματική και μια ειδική πράξη· αυτό σημαίνει την εγγύηση ότι δεν κλείνεται σε ποικίλες κοινωνικές δομές, ειδικότερα όχι στην κρατική δομή».[9]

Ακριβώς αυτό το είδος στοιχειώδους αντιμετώπισης των μορφών οργάνωσης, το μόνιμο άνοιγμα των κοινωνικών δομών και η προστασία ενάντια στο κλείσιμό τους ήταν και είναι ο σκοπός των επιθετικών πρακτικών εξέγερσης και σφαιρικής επανάστασης που γεννούν κάτι άλλο από αντίγραφα και παραλλαγές αυτού που ήδη υπάρχει. Κάθε φορά που οι μηχανισμοί του κράτους τείνουν προς το οργιαστικό και ταυτοχρόνως οι επαναστατικές μηχανές δοκιμάζουν νέες μορφές οργάνωσης,[10] πραγματοποιείται η εξέγερση ως αγώνας ενάντια στη δομοποίηση: στην Κομμούνα του Παρισιού, με τα σοβιέτ και όλους τους ανάλογους σοβιετικού τύπου τρόπους οργάνωσης που ακολούθησαν, στην Ισπανική Επανάσταση και στον Μάη του ’68, στις εξεγέρσεις των Ζαπατίστας και στο κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης. Εντούτοις, η διαφυγή από το υπαρκτό δεν καθιστά το ζήτημα του θεσμού άνευ σημασίας. Το να εστιάζει κανείς στις τάσεις του θεσμού προς το κλείσιμο και τη δομοποίηση αποτελεί

τη μία πλευρά του θέματος· η διαφυγή από τη δομοποίηση αντιστοιχεί στην άλλη, συμπληρωματική του πλευρά, που έχει να κάνει με την επινόηση άλλων μορφών θεσμού και θέσμισης.

συντακτική εξουσία και θέσμιση

Ακόμη και δίχως πρόθημα, το λατινικό ρήμα statuo σημαίνει κατά προσέγγιση εγκαθιδρύω, εγκαθιστώ, αποφασίζω. Αφενός σημαίνει τη διαδικασία διάταξης αντικειμένων, την ανέγερση κτιρίων και την τοποθέτηση αντικειμένων ή ανθρώπων σε μια ορισμένη διάταξη, αφετέρου όμως σημαίνει επίσης ομιλιακά ενεργήματα και πράξεις ίδρυσης (positioning acts), όπως είναι η ανακοίνωση μιας ετυμηγορίας ή η ίδρυση μιας αυτοκρατορίας. Όσο στατικό είναι το ουσιαστικό status στην κυριολεξία του (που σημαίνει στάση, θέση, κρατούσα κατάσταση) άλλο τόσο δυναμικό είναι το αντίστοιχο ρήμα statuo.

Το πρόθημα con- αλλάζει πρωτίστως τη σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο και στο αντικείμενο της «θέσης» (επιβολής/ εγκαθίδρυσης) (im-position/in-stitution), που τώρα μετατρέπεται σε σύν-θεση/ σύ-σταση (com-position/con-stitution), καθώς προστίθεται η διάσταση της συλλογικότητας, του κοινού. Όταν πρόκειται για τη διάταξη στρατευμάτων, αυτό μπορεί απλώς να σημαίνει έναν πολλαπλασιασμό των τοποθετημένων αντικειμένων, μια συν-τοποθέτηση πολλαπλών συστατικών. Με την επιτελεστική διάσταση της απόφασης, του καθορισμού, της θεμελίωσης, το σύνθετο constituo αποκτά το νόημα

μιας συλλογικής υποκειμενοποίησης και μιας κοινής θέσης. Η κοινή συμφωνία και λήψη αποφάσεων, με άλλα λόγια το «συντάσσειν», θεμελιώνουν ένα κοινό «σύνταγμα». Φαίνεται πως σε όλο αυτό το εννοιακό πλέγμα, αλλά ιδιαίτερα στη λέξη constituo ενυπάρχουν μια όψη δυναμική, αυτή της εγκαθίδρυσης, της εγκατάστασης, της θεμελίωσης όπως και μια όψη κλεισίματος, που προκύπτει από την ιδέα του ορισμού, του καθορισμού, της απόφασης.

Τα δύο αυτά νήματα του συντάγματος διαφοροποιούνται στις έννοιες της συντακτικής και της συντεταγμένης εξουσίας. Το ζεύγος αυτό εννοιών αναδύεται στην ιστορία της συνταγματικής διαδικασίας κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Στο κείμενό του «Τι είναι η τρίτη τάξη» ο Emmanuel Joseph Sieyès, πρωτεργάτης του συντάγματος του 1791, εισάγει ήδη από το 1789 μια διάκριση ανάμεσα στην pouvoir constitué [συντεταγμένη εξουσία] και στην pouvoir constituant [συντακτική εξουσία]. Για τον Sieyès, η συντεταγμένη εξουσία αντιστοιχεί στο γραπτό σύνταγμα, ως θεμελιώδη νόμο, ενώ η συντακτική εξουσία αντιστοιχεί στη συντακτική συνέλευση, την Constituante.

Η γενικώς προβληματική όψη της συντακτικής εξουσίας ως συντάσσουσας συνέλευσης έγκειται στο κρίσιμο ερώτημα για το πώς συνέρχεται η συνέλευση αυτή, για τις περιστάσεις που τη νομιμοποιούν. Στο Για την επανάσταση, η Hannah Arendt τονίζει αυτό το «πρόβλημα της νομιμότητας της νέας εξουσίας, της pouvoir constitué, την αυθεντία

της οποίας δεν μπορούσε να εγγυηθεί η Συντακτική Συνέλευση, η pouvoir constituant, διότι η εξουσία της ίδιας της Συνέλευσης δεν ήταν συνταγματική και ουδέποτε μπορούσε να είναι συνταγματική εφόσον προηγούνταν του ίδιου του συντάγματος».[11] Με άλλα λόγια, επρόκειτο για ένα σύνταγμα πριν από το σύνταγμα, που θα ήταν καλύτερο να το αποκαλέσουμε θεσμό, και που, ανάλογα με το πλαίσιο, υπονοεί διαφορετικούς τρόπους θέσμισης, αλλά επίσης διαφορετικά μοντέλα συμμετοχής.

Σε αυτή τη συνάφεια, η Arendt τονίζει ειδικότερα τη διαφορά ανάμεσα στη Γαλλική και την Αμερικανική Επανάσταση. Στη Γαλλία, ήταν η Εθνοσυνέλευση εκείνη που ανέπτυξε το πρώτο σύνταγμα για το έθνος, μέσω της αυτόδοτης pouvoir constituant, σύμφωνα με μια ορισμένη αρχή αντιπροσώπευσης και στο πλαίσιο ενός «καταμερισμού της εργασίας». Σε αντίθεση με τη Γαλλία, στις Η.Π.Α. το σύνταγμα συζητήθηκε λεπτομερώς το 1787, παράγραφο προς παράγραφο και μέχρι την παραμικρή λεπτομέρεια, σε ανοικτές συνελεύσεις των δήμων [town hall meetings] και στα κοινοβούλια των πολιτειών, ενώ συμπληρώθηκε με τροπολογίες. Με άλλα λόγια, προέκυψε από αναρίθμητα συγκροτημένα σώματα σε μια πολυεπίπεδη διαδικασία.

Για την Arendt, ιδιαίτερα σημαντική στο ομοσπονδιακό σύστημα των Η.Π.Α. είναι η παράμετρος της συμμετοχής, η οποία θεωρεί πως οδηγεί σε εντελώς διαφορετικές σχέσεις ανάμεσα στο Σύνταγμα και τον λαό, στις Η.Π.Α. και στην Ευρώπη. Με μια πιο προσεκτική ματιά, εντούτοις, η

διαφορά ανάμεσα στις συνταγματικές διαδικασίες στη Γαλλία και στις Η.Π.Α. δεν είναι τόσο θεμελιώδης ώστε να εξηγεί την ιδιαίτερη έμφαση που δίνει η Arendt στη νομικίστικη διαδικασία της Αμερικανικής Επανάστασης. Πέραν των πολλαπλών αποκλεισμών όλων των γυναικών, των ιθαγενών λαών και των σκλάβων, η συνταγματική διαδικασία στις Η.Π.Α. ήταν μια διαδικασία βασισμένη σε συγκροτημένες συνελεύσεις και κυριαρχούμενη από την αρχή της αντιπροσώπευσης.

Φυσικά, παρόμοια προβλήματα εμπλέκονται επίσης στα σύγχρονα παραδείγματα της σχέσης ανάμεσα στις συντακτικές συνελεύσεις και το σύνταγμα. Ακόμη και στην περίπτωση του Μπολιβαριανού Συντάγματος, ήταν ο πρόεδρος Chavez εκείνος που έθεσε το θέμα της συντακτικής συνέλευσης μετά την εκλογή του το 1999· λόγω της σχετικά σύντομης χρονικής περιόδου ανάμεσα στην εκλογή της συνέλευσης (τον Ιούνιο του 2000) και στο δημοψήφισμα (τον Δεκέμβριο του 2000), η συμμετοχή παρέμεινε περιορισμένη παρ' όλες τις προσπάθειες για την αύξησή της. Ακόμη λιγότερη συμμετοχική αποδείχθηκε η διαδικασία για το Ευρωσύνταγμα, διαδικασία από την κορυφή προς τη βάση, όπου αυτοοργανωμένες συζητήσεις δεν επεκτάθηκαν καθόλου σε όλη την Ευρώπη· και, ανεξαρτήτως της θέσης που παίρνει κανείς σχετικά με την απόρριψη του Ευρωσυντάγματος από τα δημοψηφίσματα της Γαλλίας και της Ολλανδίας το 2005, η απατηλή μορφή της «άμεσης δημοκρατίας» διόλου δεν υποκαθιστά μια διαδικασία διαβούλευσης στην

οποία να εμπλέκεται ολόκληρος ο πληθυσμός.[12] Έτσι, το «όχι» θα πρέπει να ερμηνευθεί ως μια ρήξη που στρέφεται ενάντια στη μορφή του δημοψηφίσματος για το Ευρωσύνταγμα ή γενικότερα ενάντια στον γελοιογραφικό περιορισμό της συντακτικής εξουσίας σε έναν δυϊστικό μηχανισμό τού ναι/όχι για την εγκαθίδρυση ή όχι μιας νέας συντεταγμένης εξουσίας.

«Τι σύνταγμα πρέπει να διαλέξουμε, αυτό το ερώτημα απασχόλησε τα επαναστατικά κεφάλια, και ολόκληρη η πολιτική περίοδος βρίθει από συνταγματικούς αγώνες και ζητήματα, όπως και τα κοινωνικά ταλέντα ήταν ασυνήθιστα επινοητικά σε κοινωνικές διευθετήσεις (φαλανστήρια και τα τοιαύτα). Ο εξεγερμένος παλεύει για μια κατάσταση χωρίς σύνταγμα».[13] Η αναρχίζουσα αιχμή του Stirner δεν αφορά μόνο τα κατάλοιπα της συντακτικής εξουσίας στη φιλελεύθερη αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Ωστόσο δεν υποστηρίζει τη δυνατότητα μιας κατάστασης δίχως καμία μορφή συντάγματος· μάλλον περιγράφει την επιθυμία του εξεγερμένου να αντισταθεί στη δίχως τέλος διαγράμμιση της επιθυμίας παραγωγής μέσω της επιβολής συνταγμάτων. Με παρόμοιο τρόπο, στο βιβλίο του για τη συντακτική εξουσία,[14] ο Antonio Negri αποπειράται να στρέψει τον λόγο από την αφηρημένη γενικότητα του συντάγματος και τις συναφείς συνταγματικές διαδικασίες, στη συγκεκριμένη γενικότητα μιας «απόλυτης διαδικασίας». Διότι «από τη στιγμή που η συντακτική στιγμή έχει παρέλθει, η παγιότητα του συντάγματος καθίσταται ένα αντιδραστικό γεγονός

σε μια κοινωνία η οποία θεμελιώνεται πάνω στην ανάπτυξη των ελευθεριών και την ανάπτυξη της οικονομίας».[15] Ο Negri δεν εξηγεί λοιπόν πλέον τη διαφοροποίηση του συντάσσειν σε συντακτική εξουσία και συντεταγμένη εξουσία με αναφορά στη συνταγματική διαδικασία, αλλά μάλλον με βάση την προερχόμενη από τον Spinoza διάκριση μεταξύ potentia και potestas.

Όταν ο Negri αναπτύσσει περαιτέρω την έννοια της συντακτικής εξουσίας ως μια απόλυτη διαδικασία κοινωνικής οργάνωσης εκκινεί επίσης από τον λόγο περί συντάγματος, ειδικότερα από τη ρήση του Jean Antoine Condorcet «σε κάθε γενιά το σύνταγμά της». Ακόμη και προτού η σχετική αρχή αποκτήσει συγκεκριμένο περιεχόμενο στο γαλλικό επαναστατικό Σύνταγμα του 1793, ο Condorcet ισχυριζόταν ότι μια γενιά δεν μπορεί να υποτάξει στους νόμους της τις μελλοντικές γενιές. Ο Negri εκλαμβάνει κυριολεκτικά το αίτημα αυτό, προχωρώντας έτσι πολύ πέρα από την προγενέστερη σημασία της pouvoir consituant. Προϋποθέτει ότι η συντακτική εξουσία όχι μόνο μπορεί να μην προκύπτει από τη συντεταγμένη εξουσία, αλλά ακόμη ότι η συντακτική εξουσία ούτε καν θεσμίζει τη συντεταγμένη εξουσία.[16] Αυτό κατ' αρχάς σημαίνει πως, ακόμη κι αν υπήρχε μια μόνιμη διαδικασία σύνταξης του συντάγματος με την έννοια του Condorcet, με άλλα λόγια μια συνεχής προσαρμογή του συντάγματος ως αφηρημένης γενικότητας στη συγκεκριμένη γενικότητα, εντούτοις θα εξακολουθούσε να υφίσταται το θεμελιώδες

πρόβλημα της αντιπροσώπευσης, του καταμερισμού της εργασίας ανάμεσα σε εκείνους που αντιπροσωπεύουν και σε εκείνους που αντιπροσωπεύονται, ο διαχωρισμός ανάμεσα στη συντεταγμένη και στη συντακτική εξουσία.

Ο Negri διερευνά συνεπώς το ερώτημα για το πώς μπορούμε να σκεφτούμε μια συντακτική εξουσία που να μη γεννά συντάγματα χωρισμένα από την ίδια, αλλά μάλλον να συγκροτεί, να συντάσσει τον εαυτό της: μια συν-τακτική εξουσία ως σύν-θεση, που συγκροτεί τον εαυτό της μέσω μιας συλλογικής διαδικασίας. Ο ατομικός αναρχισμός του Stirner συμπυκνώνει την αλληλεξάρτηση των μοναδικοτήτων σε μερικές σελίδες με τους ιδιότυπους όρους της «ένωσης» [Verein] και της (κοινωνικής) «συναλλαγής» [Verkehr].[17] Ο Negri, με την ιδέα της αυτο-συγκρότησης που αναφέρεται στο συλλογικό, επιδιώκει να τοποθετήσει το κοινό στοιχείο, τη συλλογικότητα και εντέλει μια νέα έννοια κομμουνισμού στο κέντρο των εμμενών-παραβατικών ιδεών του περί συντάγματος. Εδώ, η συντακτική εξουσία συγκροτεί τον εαυτό της, όχι όμως πλέον ως μια ενότητα εντός της πολλαπλότητας, ως μια ενότητα που αντιπροσωπεύει την πολλαπλότητα, όπως η γαλλική constituante. Αντί της αυτοσυγκρότησης ενός έθνους ως αδιαίρετου σώματος που συντάσσει το ίδιο το σύνταγμά του, έχουμε τη συντακτική εξουσία μιας πολλαπλότητας χωρίς ενότητα, χωρίς ομογενοποίηση. Αυτό οδηγεί τόσο τον Stirner όσο και τον Negri σε έναν τρόπο σκέψης που πηγαίνει με συνέπεια πέρα από το

σύνταγμα: ακριβώς όπως ο εξεγερμένος του Stirner παλεύει για μια κατάσταση χωρίς σύνταγμα, η repubblica constituente του Negri είναι μια «πολιτεία, η απαρχή της οποίας προηγείται του κράτους, η οποία αναδύεται εκτός του κράτους. Το παράδοξο της συντακτικής πολιτείας είναι ότι η διαδικασία του συντάγματος ποτέ δεν κλείνει και ότι η επανάσταση ποτέ δεν τελειώνει».[18]

Ο ισχυρισμός του Stirner σχετικά με τη «διαδικασία απαλλαγής από το σύνταγμα» θα πρέπει να κατανοηθεί ακριβώς με την ακόλουθη έννοια: ως μια ανολοκλήρωτη διαδικασία και μη σφαιρική επανάσταση/εξέγερση.[19] Παραπέμπει στη δυνατότητα μιας διευθέτησης των μοναδικοτήτων δίχως σύνταγμα, όχι όμως δίχως συντακτική εξουσία και θεσμίζον συμβάν. Αυτό το θεσμίζον συμβάν δεν θα πρέπει να εγκαθιδρύσει μια συντεταγμένη εξουσία αλλά μάλλον αποσκοπεί στην αυτοθέσμιση, στο να διευθετήσει τον εαυτό του· ο Stirner λέει: «η εξέγερση μας οδηγεί όχι πια στο να αφεθούμε να διευθετηθούμε, αλλά στο να διευθετήσουμε τον εαυτό μας».[20] Αν η συντακτική εξουσία διερευνηθεί από τη σκοπιά της σχέσης της με τη θέσμιση ως συμβάντος και ως διαδικασίας, τότε η προσοχή μας εστιάζει κυρίως στον τρόπο της θέσμισης, με άλλα λόγια στο ερώτημα για το πώς ακριβώς το θεσμίζον συμβάν σχετίζεται με τη διαδικασία της συντακτικής εξουσίας, για τον ρόλο που διαδραματίζει η παράμετρος της σύνθεσης και τη μορφή που λαμβάνει το κοινό στοιχείο (το συν-) της συντακτικής εξουσίας στη διαδικασία της

θέσμισης. Ο τρόπος της θέσμισης δεν διαθέτει μόνο συμβολική δραστικότητα· αποφασιστικής σημασίας είναι και η τάση της είτε προς την αυταρχική τοποθέτηση είτε προς τη σύν-θεση του μοναδικού.

η επιμονή της θεσμίζουσας πρακτικής

Ειδικά η γενεαλογία της συντακτικής εξουσίας δείχνει ότι το ζήτημα της θέσμισης επιλύεται με πολύ διαφορετικούς τρόπους: οι τρόποι θέσμισης που χαρακτηρίζουν τη συνταγματική διαδικασία στη Γαλλία και στις Η.Π.Α. στα τέλη του δεκάτου όγδοου αιώνα ήταν εξίσου διαφορετικοί όσο και εκείνοι της εποχής μας, και το θεσμίζον συμβάν συχνά αποφασίζει για το μέλλον των μοντέλων της πολιτικής οργάνωσης. Θα ήθελα να συζητήσω το ζήτημα αυτό πιο λεπτομερειακά με βάση τις καλλιτεχνικές πολιτικές πρακτικές των δεκαετιών του 1930, του 1950 και του 1990, που ανέπτυξαν διάφορες μορφές θέσμισης, δημιουργώντας έτσι τρόπους συμμετοχής με ποικίλα ποιοτικά χαρακτηριστικά. Αυτό το άλμα από τη συνταγματική θεωρία σε συγκεκριμένα πολιτικά φαινόμενα του μικροεπιπέδου μού φαίνεται ότι αρμόζει για να διερευνήσω τις εκφάνσεις τόσο της συντακτικής εξουσίας όσο και της «θεσμίζουσας πρακτικής» –όχι ως κάτι αντίθετο προς το μακροεπίπεδο των μεγάλων μετασχηματισμών αλλά μάλλον ως εγκάρσιες διαδικασίες που με τις μεταξύ τους αλληλουχίες υποσκάπτουν τον δυϊσμό μάκρο/μίκρο.

Μια δεκαετία αφότου η σοβιετική προλεταριακή κουλτούρα είχε αρχίσει να ανοίγει το θέατρο σε όλους, ο Μπέρτολχτ Μπρεχτ απάντησε στο ζήτημα της συμμετοχής και της ενεργοποίησης με μια παράδοξη χειρονομία ριζοσπαστικού κλεισίματος. Έχοντας ως αφετηρία τους διάφορους πειραματισμούς του με το επικό θέατρο κατά τη δεκαετία του 1920, ανέπτυξε την αυστηρή μορφή του Lehrstücke (διδακτικού θεάτρου), όπου το σαφώς καθορισμένο κοινό γίνεται «ενεργά συμμετέχον»: «Το παιδαγωγικό θεατρικό έργο διδάσκει καθώς παίζεται, όχι καθώς βλέπεται».[21] Εγκαταλείποντας το θέατρο ως τόπο παρουσίασης, το κοινό ως ένα καλό δέκτη, το κείμενο ως μια ολοκληρωμένη μορφή, ο Μπρεχτ συνέλαβε ένα θέατρο μόνο για τους συντελεστές του, ως επικοινωνία αποκλειστικά μεταξύ των ενεργά συμμετεχόντων. Η διδασκαλία του Lehrstücke συνίσταται στο να παίζονται (μέχρι τέλους) όλες οι δυνατές θέσεις και ρόλοι σε μια μόνιμη αλλαγή προοπτικής. Για το λόγο αυτό, ο Μπρεχτ επανειλημμένα αρνούνταν τις παραστάσεις του έργου Το μέτρο ενώπιον ενός κοινού, αποκαλώντας το «ένα μέσο παιδαγωγικής εργασίας με φοιτητές μαρξιστικών σχολών και προλεταριακές συλλογικότητες»,[22] με χορωδίες εργατών, με ερασιτεχνικές θεατρικές ομάδες, με σχολικές χορωδίες και ορχήστρες. Δεν χωρεί ωστόσο αμφιβολία ότι η μπρεχτική πράξη της θέσμισης αυτού του ενεργοποιημένου κοινού διήρκεσε μόνο μια σύντομη χρονική περίοδο, και ότι οι προϋποθέσεις της εξακολουθούσαν να βρίσκονται στη μοναχική παραγωγή κειμένων.

Η Καταστασιακή Διεθνής, από την άλλη πλευρά, ξεκίνησε ως μια συλλογικότητα που χρησιμοποιούσε το κείμενο περισσότερο ως μέσο λόγου και πολιτικοποίησης σε μανιφέστα και περιοδικά, αλλά όχι ως προϋπόθεση για την πρακτική της δημιουργίας καταστάσεων. Από τις αρχές του 1950, το ζητούμενο δεν ήταν ούτε μια αυταρχική και μοναχική πράξη θέσμισης ούτε μια παθητική περιπλάνηση σε οιονεί φυσικές καταστάσεις. Το ερώτημα που ανέκυψε για την Καταστασιακή Διεθνή ήταν: «Τι μείξεις, τι διαδράσεις πρέπει να προκύψουν ανάμεσα στη ροή (και την επανεμφάνιση) της "φυσικής στιγμής", με την έννοια που της αποδίδει ο Henri Lefebvre, και σε ορισμένα στοιχεία κατασκευασμένα με τεχνητό τρόπο, που εισάγονται σε αυτή τη ροή, τη διασαλεύουν ποσοτικά και, πρωτίστως, ποιοτικά;»[23] Οι όροι créer [δημιουργώ] και construire [κατασκευάζω], που χρησιμοποιούνται σε σύζευξη με την Καταστασιακή κατάσταση, καθιστούν αμέσως εμφανές ότι απαιτείται μια συνειδητή και άμεση παρέμβαση, πέρα από τις «φυσικές στιγμές», ώστε να κατασκευαστεί μια κατάσταση. Ο καταστασιακός ορισμός αποδίδει ως εκ τούτου την κατασκευασμένη κατάσταση ως «μια στιγμή της ζωής που έχει με συγκεκριμένο και εσκεμμένο τρόπο κατασκευαστεί από τη συλλογική οργάνωση μιας ενιαίας ατμόσφαιρας και ενός παιγνιδιού συμβάντων».[24] Σε πλήρη συμφωνία με την μπρεχτική παράδοση, μια σημαντική όψη της δημιουργίας καταστάσεων συνίστατο, και δεν πρόκειται για το λιγότερο σημαντικό, στο να παρεμποδιστεί η παγίωση των σχέσεων ανάμεσα στη σκηνή και τον χώρο του

κοινού, ανάμεσα στους ηθοποιούς και τους παρατηρητές. Ο ρόλος του κοινού θα έπρεπε μονίμως να μειώνεται, ενώ η αναλογία εκείνων που δεν ήταν πλέον acteurs αλλά viveurs θα έπρεπε να αυξάνεται, τουλάχιστον ιδεατά.

Ωστόσο, σε ό,τι αφορά τη συγκεκριμένη Καταστασιακή πρακτική, η Καταστασιακή Διεθνής περιόρισε τη συλλογικότητα των viveurs σε μια ιεραρχία τριών σταδίων το 1958. Στο πλαίσιο της ιεραρχίας αυτής αποδίδεται μια ορισμένη επικυριαρχία στον σκηνοθέτη ως ηγετικού συντονιστή, στον οποίο επίσης επιτρέπεται να παρεμβαίνει στα συμβάντα, ενώ στο δεύτερο επίπεδο εκείνοι που έχουν συνειδητά την εμπειρία της κατάστασης συμμετέχουν άμεσα· τέλος, στο τρίτο επίπεδο, ένα παθητικό κοινό που σύρεται τυχαία στην κατάσταση θα πρέπει να εξαναγκαστεί να πράξει.[25] Παρά τη συλλογική μορφή της θέσμισης, το πρόβλημα της συμμετοχής προφανώς δεν λύθηκε καθόλου, ειδικότερα στο τρίτο επίπεδο του παθητικού κοινού. Μόνο πριν ακριβώς από τον Μάη του ’68 και γύρω από την περίοδο αυτή στο Παρίσι κατάφερε η Καταστασιακή Διεθνής ως αρθρωμένος λόγος να ανοιχθεί στον περίπλοκο και απρόβλεπτο χώρο της επαναστατικής μηχανής, μόνο όμως για διαλυθεί αμέσως μετά.[26]

Κατά τη δεκαετία του 1990, έκαναν την εμφάνισή τους πολυάριθμες καλλιτεχνικές-πολιτικές πρακτικές, οι οποίες αναπτύχθηκαν μέσω εγκάρσιων συσχετίσεων με τοπικά και παγκόσμια κοινωνικά κινήματα. Με τον τρόπο αυτόν, η κάπως απολιθωμένη

και ιεραρχημένη σχέση μεταξύ τέχνης και πολιτικής έγινε πιο χαλαρή σε ορισμένες καυτές περιοχές. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στο Αμβούργο, μια πρωτοβουλία αστικού σχεδιασμού από τα κάτω αναδύθηκε από το κοινωνικό πλαίσιο του αυτόνομου κινήματος καταλήψεων στην Hafenstrasse, τον εναλλακτικό πληθυσμό της περιοχής με τα κόκκινα φανάρια του St. Pauli και τις κοινωνικές του πρωτοβουλίες, και από τις συλλογικές καλλιτεχνικές πρακτικές της πολιτικοποιημένης εικαστικής τέχνης και της αριστερής ποπ σκηνής που σχετιζόταν με το Golden Poodle Club. Στις αρχές (γύρω στο 1994), το ζητούμενο ήταν απλώς να παρεμποδιστεί η σχεδιασμένη «ανάπτυξη» και ο αποκλεισμός της όχθης του Έλβα που θα επέφερε η ψευδής διακήρυξη περί κατασκευής ενός πάρκου. Εντούτοις, αυτό γρήγορα μετατράπηκε στην επινόηση ενός διαφορετικού είδους πάρκου: του Park Fiction. Η αυτοοργανωμένη διαμόρφωση μιας περιοχής κρίσιμης για τις πολιτικές του εξευγενισμού δεν είχε ως στόχο να αντιπαλέψει μόνο τον κρατικό μηχανισμό των πολιτικών του παραδοσιακού αστικού σχεδιασμού, αλλά επίσης την περιορισμένη εμπλοκή των πολιτών που λειτουργεί ως ελεγχόμενη μορφή ενεργοποίησης, μεταξύ συμμετοχής και διαμεσολάβησης, προς όφελος της κυβερνητικής ειρήνευσης. Ο στόχος του Park Fiction δεν ήταν τόσο να ξεκινήσει μια συστηματική διαδικασία εναλλακτικού αστικού σχεδιασμού αλλά μάλλον να ανοίξει μια άγρια διαδικασία παραγωγής επιθυμίας.

Αυτή η ιδέα της εξάπλωσης της συλλογικής παραγωγής επιθυμίας στάθηκε το θεμέλιο για μια σειρά διαφορετικών εκδηλώσεων (Park Fiction 0-5) το 1995 και το 1996. «Αρχικά, μας ενδιέφερε λιγότερο να αναλύσουμε τις επιθυμίες. Ή, με άλλα λόγια, ως μέρος της δουλειάς μας βλέπαμε το να μεταδώσουμε το πώς να αρχίσει κανείς να επιθυμεί».[27] Διαλέξεις με θέμα το πάρκο και την πολιτική, εκθέσεις, ρέιβ πάρτι, απογεύματα με βίντεο σχετικά με ασυνήθιστες μορφές πάρκων προκαλούσαν την παραγωγή επιθυμίας και γνώσης σχετικά με τι θα μπορούσε να είναι ένα πάρκο. Αυτές οι πολλαπλές ωθήσεις για επιθυμία είχαν σκοπό να τις κάνουν να γίνουν πιο μεγαλόπνοες.

Το Οκτώβριο του 1997 το κοντέινερ του σχεδιασμού ολοκληρώθηκε ως κεντρικό στοιχείο του πάρκου: για έξι μήνες το γραφείο σχεδιασμού σε ένα κοντέινερ εγκατεστημένο επιτόπου ήταν ανοικτό τουλάχιστον δύο ημέρες την εβδομάδα. Τα παράξενα εργαλεία για τη θέσμιση των επιθυμιών περιλάμβαναν ένα γραφείο ζύμωσης, ένα αρχείο επιθυμιών, μια βιβλιοθήκη κήπου, εργαλεία για τέχνες, ζωγραφική και σχέδιο, πληροφοριακό υλικό και συμβατικό υλικό αστικού σχεδιασμού. Οι πάνω από διακόσιες επισκέψεις σε νοικοκυριά και επιχειρήσεις πρόσφεραν σε εκείνους που δεν είχαν πρόσβαση στο σχεδιασμό του έργου δυνατότητες παρέμβασης με μια φορητή εργαλειοθήκη δράσης [Action-Kit] (μια εκδοχή του κοντέινερ σχεδιασμού σε μικρογραφία). Μια εκτενής παρουσίαση και συζήτηση των αποτελεσμάτων έγινε

στη συνέλευση μιας συνοικίας της πόλης, τον Απρίλιο του 1998.[28]

Το Park Fiction Film της Margit Czenki, που ολοκληρώθηκε το 1999, προχώρησε πολύ πέρα από το κλασικό ντοκιμαντέρ, ως μέρος συγκρότησης της συλλογικής παραγωγής επιθυμίας για ένα πάρκο που εξακολουθούσε να μην υπάρχει: «Οι επιθυμίες θα αφήσουν το σπίτι και θα βγουν στους δρόμους» ήταν ο υπαινικτικός τίτλος που συνέδεε τη συντακτική εξουσία των επιθυμιών με την υπόσχεση ότι τα πράγματα γίνονται δημόσια. Και, σταδιακά, οι επιθυμίες όντως ξέφυγαν από τον διαγραμμισμένο χώρο που διαχωρίζει το ιδιωτικό από το πολιτικό. Κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα που περιλάμβανε μαγνητοφωνημένες φωνές πουλιών και έναν φράκτη από πυξάρι κομμένο σε σχήμα κανίς, ένα σπίτι σε δένδρο με τη μορφή ώριμης φράουλας, ταχυδρομικά κουτιά για νέους που την αλληλογραφία τους έλεγχαν οι γονείς τους στο σπίτι, έναν υπαίθριο κινηματογράφο, μια αίθουσα άσκησης με πράσινη οροφή και φοίνικες σε ράγες, ένα σιντριβάνι με πειρατίνες, πλατφόρμες σε ράγες για ηλιοθεραπεία και μπάρμπεκιου, κινούμενους χλοοτάπητες, ένα βουλεβάρτο για δυνατότητες τις οποίες ο δρόμος δεν αφήνει να αναπτυχθούν, έναν κήπο για τσάι, περιβόλια, παγκάκια, λουλούδια και το άγαλμα μιας θεάς των Ίνκας που μαγειρεύει βγάζοντας φωτιά από το στόμα, μια πίστα αγώνων δρόμου για σκύλους, μια τσουλήθρα στον (τότε καθαρό) Έλβα, ακόμη και ένα πάρκο σκουπιδιών, φτιαγμένο από τα απορρίμματα της ευημερίας που δεν μπορούν πλέον να

καταστραφούν, που αντικατόπτριζε την κατάσταση σε αυτό το τμήμα της πόλης.

Καθώς επρόκειτο για τέχνη σε δημόσιο χώρο, το ζητούμενο δεν ήταν μόνο να έχει αυτό το στάδιο της επιθυμίας την υποστήριξη της πόλης αλλά επίσης να αποτελέσει μέρος της διαδικασίας υλοποίησης του πάρκου. Στα μέσα αυτού του σταδίου της υλοποίησης της κατασκευής, κατά την οποία υπήρχαν αυξανόμενες συγκρούσεις με τη γραφειοκρατική κωλυσιεργία, το Park Fiction προσκλήθηκε να συμμετάσχει στην Documenta 11. Αντί για μια θεαματική παρέμβαση συγκεκριμένου τόπου (site specific) στην Kassel,[29] το Park Fiction εστίασε στην τεκμηρίωση και την αρχειοθέτηση, για άλλη μία φορά με ιδιαίτερα αντισυμβατικά μέσα. Εντέλει, το 2003, εγκαίρως για το οργανωμένο από το Park Fiction συνέδριο «Unlikely encounters in urban space» όπου συμμετείχαν ακτιβιστές από διάφορες γωνιές του κόσμου, άνοιξε ένα μέρος του πάρκου με τα πολλά νησιά: το Ιπτάμενο Χαλί και το νησί με τους φοίνικες, ένα μικρό αμφιθέατρο πίσω από το Golden Poodle Club, οι κήποι της γειτονιάς γύρω από την εκκλησία του St. Pauli και ένα γήπεδο πετάνκ με το όνομα «πρόγευμα στην ύπαιθρο». Το 2005 προστέθηκαν τρία ανοικτά σολάριουμ, ένα γήπεδο ταρτάν με μοτίβα από τουλίπες, ο κήπος για σκύλους με τις πόρτες σε σχήμα κανίς, ο φράκτης από πυξάρι σε σχήμα κανίς, το σύστημα γεφυρών για πεζούς του πάρκου Schauermanns, δύο λαχανόκηποι μπροστά από την ενορία, και ο κήπος μπαμπού του μετριόφρονα πολιτικού.[30] Το σιντριβάνι με τις πειρατίνες και το

σπίτι στο δένδρο με τη μορφή της φράουλας ακόμη περιμένουν να υλοποιηθούν. Περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, εντούτοις, η αδάμαστη «θεσμίζουσα πρακτική» του Park Fiction ακόμη περιμένει την επαρκή πλαισίωση των «αντικειμένων» της που έχουν αποκτήσει σταθερή μορφή: η διαδικασία μέσω της οποίας προέκυψε το πάρκο –και πρόκειται για ένα γενικότερο πρόβλημα της τέχνης σε δημόσιο χώρο, που λαμβάνεται ελάχιστα υπόψη– δεν είναι αναγνωρίσιμη στα «αντικείμενα»· η εκρηκτικότητα της δημιουργίας τους, η σύνδεση του μοναδικού και του συλλογικού στην παραγωγή επιθυμίας παραμένουν κρυμμένες. Εφόσον οι αρχές κατέστησαν αδύνατα πιο περίπλοκα μοντέλα ενός προσβάσιμου αρχείου, το Park Fiction ανέπτυξε τελικώς τα σχέδια για ένα «αρχείο που εκρήγνυται» με ένα βουλεβάρτο με γλυπτά των μη πραγματωμένων επιθυμιών και με ηλεκτρονική πρόσβαση στο αρχείο.

Αναπτύσσοντας περαιτέρω την εννοιολόγηση της συντακτικής εξουσίας από τον Negri, το Park Fiction χρησιμοποιεί τον όρο «συντακτική πρακτική» ως αυτοχαρακτηρισμό. Εντούτοις, η περιγραφή των ακατάπαυστων ωθήσεων για συλλογική παραγωγή επιθυμίας θα πρέπει εδώ να έχει καταστήσει σαφή κυρίως τον χαρακτήρα του ως «θεσμίζουσας πρακτικής». Σε ό,τι αφορά τα δύο αλληλένδετα βασικά χαρακτηριστικά της θεσμίζουσας πρακτικής, μπορούμε να αναγνωρίσουμε ως ένδειξη μιας ισχυρότερης συμμετοχής στη θέσμιση την πληθυντικοποίηση του συμβάντος της θέσμισης: ειδικά η αλληλουχία τόσων πολλών εν εξελίξει και

με διαφορετική σύνθεση θεσμίσεων λειτουργεί ως πρόσκομμα απέναντι σε έναν αυταρχικό τρόπο θέσμισης και ταυτοχρόνως εναντιώνεται στο κλείσιμο του θεσμού και εντός του θεσμού Park Fiction. Οι ποικίλοι τρόποι διάρθρωσης της αυτοοργάνωσης προωθούν την ευρεία συμμετοχή στη θέσμιση, διότι ανασυντίθενται ακατάπαυστα ως συντακτική εξουσία, και συνδέονται πάντα με νέους τοπικούς και παγκόσμιους αγώνες. Στην αυτόνομη γενεαλογία και παρουσία της Hafenstrasse στο Αμβούργο, στο μεικτό πλαίσιο του Golden Poodle Club και του Butt Club, που είναι το μικρό αντίστοιχό του σε επίπεδο ομάδων συζήτησης, και στον ξεφτισμένο κοινωνικό ιστό της γειτονιάς, το Park Fiction είναι πάνω απ' όλα μια πρακτική θέσμισης που εξακολουθεί να επιμένει: είναι αναρίθμητες μικρές ή μεγαλύτερες παρορμήσεις για συλλογική εξέγερση και για την ανάδυση της συντακτικής εξουσίας, μια σειρά συμβάντων όπου μαθαίνεται το επιθυμείν, μια μόνιμη νέα αρχή, μια «θεσμίζουσα πρακτική» που δίνει πνοή σε πάρα πολλούς και ταυτοχρόνως έχει απίστευτη επιμονή.

Ευχαριστώ την Isabell Lorey, τον Stefan Nowotny και την Alice Pechriggl για τις συμβουλές και την κριτική τους.

Published in: Panos Kouros and Elpida Karaba (ed.), *Archive Public. Performing Archives in Public Art. Topical Interpositions*, Patras: Department of Architecture, University of Patras, and Cube Art Editions, 2012. http://www.cubearteditions.com/

[1] M. Stirner, Der Einzige und sein Eigentum, Λειψία: Zenith, 1927, σ. 287· The Ego and its Own, σε ηλεκτρονική μορφή στο www.lsr-projekt.de/poly/enee 2001 [Ο μοναδικός και η ιδιοκτησία του, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Αθήνα: Θύραθεν, 2005, σ. 332].

[2] Στο διαδίκτυο, στη διεύθυνση http://eipcp.net/transversal/0106. Βλ. ειδικότερα το εισαγωγικό κείμενό μου στο θέμα («Instituent Practices. Fleeing, Instituting, Transforming» http://eipcp.net/transversal/0106/raunig/en), οι θέσεις του οποίου συνοψίζονται και συνεχίζονται εδώ.

[3] G. Deleuze, F. Guattari, Thousand Plateaux. Capitalism and Schizophrenia, Μινεάπολη: University of Minnesota Press, 1987, σ. 456-457, M. Lazzarato, The Machine, eipcp.net, 2006 (http://eipcp.net/transversal/1106/lazzarato/en)

[4] Μια πληρέστερη έννοια της κριτικής μπορεί να γίνει αντιληπτή ως κίνηση ανάμεσα στην θεσμική κριτική και την αυτοκριτική, συνδεδεμένη με την κοινωνική κριτική. Με αυτήν την έννοια, έχω προσπαθήσει σε πολλά άρθρα να συνεχίσω τη συζήτηση του Φουκώ για την αρχαία έννοια της παρρησίας, την οποία ανέπτυξε, από το 1983, στις διαλέξεις του Μπέρκλεϊ. Βλ. Gerald Raunig, "The Double Criticism of parrhesia. Answering the Question 'What is a Progressive (Art) Institution?'", http://eipcp.net/transversal/0504/raunig/en, "Instituent Practices. Fleeing, Instituting,

Transforming", ό.π. Για περαιτέρω θεωρήσεις της έννοιας της κριτικής, βλ. τα κείμενα από το τεύχος Critique του Transversal, http://eipcp.net/transversal/0806.

[5] Ανάμεσα στο κύριο έργο του Stirner, Ο μοναδικός και η ιδιοκτησία του (1845) και στο έργο των Marx και Engels Η αγία οικογένεια, ή κριτική της κριτικής κριτικής (1845) υπάρχουν σημεία σύγκλισης, ενώ ευθεία κριτική στον Stirner, που αποκαλείται Άγιος Stirner, διατυπώνεται στη Γερμανική Ιδεολογία (γραμμένη στα 1845-1846).

[6] M. Stirner, ό.π.

[7] «Για να αποφύγω ενδεχόμενες κατηγορίες, δηλώνω ρητά ότι επιλέγω τη λέξη "εξέγερση" χάρη της ετυμολογικής σημασίας της, και συνεπώς δεν τη χρησιμοποιώ με την περιορισμένη έννοια η οποία απαγορεύεται από τον ποινικό κώδικα», Max Stirner, ό.π., σ. 288 [ελλ. μτφρ., σ. 396, σημ. 310].

[8] Félix Guattari, "Machine et structure", στο: ό.π., Psychanalyse et transversalité. Essais d'analyse institutionelle, Παρίσι: La Découverte, 2003, σ. 247.

[9] ό.π., σ. 137.

[10] Βλ. Gerald Raunig, Kunst und Revolution. Künstlerischer Aktivismus im langen 20. Jahrhundert, Βιέννη: Turia + Kant, 2005, σ. 76–92. / Art and Revolution: Transversal Activism in the Long 20th Century, Λος Άντζελες: Semiotext(e), 2007.

[11] H. Arendt, On Revolution, Penguin, 1990, σ. 163.

[12] G. Raunig, «Ein Bolivarianischer Prozess für Europa», eipcp.net, 2005.

[13] M. Stirner, σ. 287 κ.ε.

[14] A. Negri, Insurgencies: Constituent Power and the Modern State, Μινεάπολη: University of Minnesota Press, 1999. Στο ιταλικό πρωτότυπο του 1992, το βιβλίο τιτλοφορείται Il potere constituente: saggio sulle alternative del moderno, και πραγματεύεται την έννοια της συντακτικής εξουσίας με βάση αναλύσεις του Μακιαβέλλι, του James Harington, της αμερικανικής, της γαλλικής και της ρωσικής Επανάστασης.

[15] A. Negri, «Constituent Republic», στο W. Bonefeld (επιμ.), Revolutionary Writing: Common Sense Essays in Post-Political Politics, Νέα Υόρκη: Automedia, 2003, σ. 243-253 εδώ.

[16] A. Negri, Insurgencies, ό.π., σ. 20 κ.ε.

[17] M. Stirner, ό.π., σ. 192, 197. (http://www.lsr-projekt.de/poly/enee.html#post)

[18] A. Negri, «Constituent Republic», ό.π., σ. 80.

[19] Στρεφόμενος στην ντελεζιανή έννοια της απαλλαγής από το σύνταγμα [becoming constitution-less, devenir sans constitution], θέλω να προτείνω μια ερμηνεία της «εξέγερσης» του Stirner που να δίνει έμφαση στη μοριακότητα και τη διαδικασία, χαράσσοντας έτσι και ένα επισφαλές όριο που να διαχωρίζει αυτή την ερμηνεία του Stirner από εκείνες των δεξιών ιδεολογιών.

[20] Max Stirner, ό.π., σ. 287 [ελλ. μτφρ., σ. 332].

[21] B. Brecht, Die Maßnahme. Kritische Ausgabe, σ. 251.

[22] ό.π., σ. 248.

[23] Situationist International, The Theory of Moments and the Construction of Situations, 1960, στο http://www.cddc.vt.edu/sionline/si/moments.html.

[24] Situationist International, Definitions, 1958, στο http://www.cddc.vt.edu/sionline/si/definitions.html.

[25] ό.π.

[26] Βλ. Raunig, Kunst und Revolution, σ. 160-168.

[27] C. Schäfer και C. Skene σε συνέντευξη με τον Hans-Christian Dany, "Was Park alles sein könnte. Ein Gespräch mit Christoph Schäfer und Cathy Skene", στο: Kritik 2/96, σ. 56.

[28] Βλ. C. Schäfer, «Der Garten des Bescheidenen Politikers», Kulturrisse, 02/01, σ. 28-30.

[29] Όπως αυτή που πραγματοποίησε ο Thomas Hirschhorn στην ίδια Documenta.

[30] Πρόσθετο υλικό και κείμενα στο http://parkfiction.org.